

MARTOVSKE DEMONSTRACIJE SRPSKE OPOZICIJE U JEKU JUGOSLOVENSKE KRIZE 1991. GODINE

Msr Miloš Jovanović*

APSTRAKT: *Događaji iz marta 1991. godine ostavili su velike posledice na sveukupnu ravnotežu snaga u vreme eskalacije krize u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji. Opozicione demonstracije 9. marta u Beogradu bile su praćene velikim sukobima čije su se konsekvence odrazile i na mobilizaciju studenata zbog čega će se, u drugačijoj formi, protesti nastaviti i narednih martovskih dana. Prve dane marta obeležila je i kulminacija sukoba na nacionalnoj osnovi u Republici Hrvatskoj. Cilj ovog rada je da, koristeći se dostupnom arhivskom građom, štampom i literaturom, objasni uzroke i značaj ovih događaja, njihove dodirne tačke, politički kontekst, kao i reakcije vladajuće elite na nastale probleme.*

KLJUČNE REČI: 9. mart 1991, opozicija, Predsedništvo SFRJ, Slobodan Milošević, Vuk Drašković, Radio Televizija Beograd, studentski protesti

Sa izborima održanim u Republici Srbiji i Republici Crnoj Gori decembra 1990. godine u svim jugoslovenskim republikama završeni su procesi legalizacije partijskih pluralizama. U Srbiji je izborni ciklus okončan pobedom reformisane komunističke partije i Slobodana Miloševića, koji je izabran za predsednika. Početkom 1991. konstituisana je prva višestranačka Narodna skupština Republike Srbije. Međutim, odsustvo ozbiljnog međustranačkog dijaloga i brojna neslaganja vlasti i opozicije doveli su do političke krize u Srbiji tokom 1990. godine. Nezadovoljstvo izbornim rezultatima se prenelo i na narednu 1991. godinu i pretilo je da dovede do tačke ključanja. Sve veća samostalnost republika i neusaglašenost predstavnika federalnih jedinica u saveznim institucijama oko pitanja koncepta buduće zajedničke države obeležili su čitavu 1990. i početak 1991. godine. U takvim okolnostima, kulminacija političke krize početkom marta sa još jednim protestnim mitingom u organizaciji opozicionih stranaka imala je značajan uticaj na brojne poteze pripadnika republičkih i saveznih institucija sa mogućnošću radikalizacije čitave situacije. Nemiri i sukobi na opozicionim demonstracijama u Srbiji nisu bili novi-

* Istraživač pripravnik, stipendista Ministarstva nauke, tehnološkog razvoja i inovacija, Institut za savremenu istoriju, Beograd, Republika Srbija
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-5883-3511>; E-mail: milosjovanovic2601@gmail.com

na, što nam govori da se radi o jednoj vrsti kontinuiteta ovakvih odnosa između vladajuće elite i predstavnika opozicije.

Uzroci opozicionih mitinga tokom 1990. godine

Prvi miting u zajedničkoj organizaciji više opozicionih stranaka održan je 13. juna 1990. na Trgu republike.¹ Naime, vladajuća partija je odugovlačila sa legalizacijom partijskog pluralizma tako da se više novoosnovanih stranaka različitih programa i ideologija ujedinilo sa istim ciljem – raspisivanje prvih višestranačkih izbora za Ustavotvornu skupštinu i medijski prostor na Radio televiziji Beograd. Ovaj miting je bio masovan, po nekim procenama bilo je do 20.000 ljudi.² Nakon govora više istaknutih opozicionara na trgu, povorka je krenula ka Narodnoj skupštini kako bi predala zahtevе. Na samom kraju deo ljudi je krenuo ka Televiziji Beograd sa namerom da se tu protest i završi. Međutim, ispred Televizije desio se napad policije. Napad je počeo iznenada i bez povoda. Demonstranti su napadnuti pendrecima i povređeni su, između ostalih, predsednik Demokratske stranke Dragoljub Mićunović i član DS-a književnik Borislav Pekić.³ Prema svedočenju novinara informativno-političke redakcije Radio Beograda Dušana Radulovića i Nebojše Spaića, postojala je namera uredničkog kolegijuma ove kuće da detaljno izveštavaju o ovom protestu, ali je to sprečeno odlukom generalnog direktora Televizije Beograd Dušana Mitevića.⁴

Vladajuća partija je stajala na stanovištu da prvo treba doneti novi Ustav, a zatim raspisati izbore i svoju odluku je sprovela u delo raspisujući referendum na kome se narod izjasnio za donošenje Ustava ubedljivom većinom. Ovim se režim oglušio o zahtevе opozicije koja je 12. septembra organizovala novi miting u kome je tražila da kampanja traje bar 3 meseca, da sve partije imaju svoje predstavnike u telima zaduženim za izbore, kao i mogućnost pojavljivanja u večernjim televizijskim programima i debate između više kandidata.⁵

Donošenjem Ustava u jednostranačkom parlamentu 28. septembra, donet je i Izborni zakon i raspisani su izbori za 9. decembar 1990. godine bez dogovora sa opozicijom. Izborni sistem je bio većinski, što je više odgovaralo vladajućoj Socijalističkoj partiji Srbije, a opoziciju stavljalo u neravnopravan položaj.⁶ Pošto režimska partija nije izašla u susret zahtevu opozicije da se Izborni zakon redukuje mogućnošću da izborne komisije budu višestranačke, opozicione stranke su najavile bojkot izbora krajem novembra.⁷

¹ U organizaciji su učestvovalе sledeće stranke: Demokratska stranka, Narodna radikalna stranka, Srpski pokret obnove, Liberalna stranka i Socijaldemokratska stranka. Videti: Dušan Radulović i Nebojša Spaić, *U potrazi za demokratijom* (Beograd: Dosije, 1991), 14.

² Slobodan Antić, *Zarobljena zemlja. Srbija za vlade Slobodana Miloševića* (Beograd: Otkrovenje, 2002), 99.

³ Dragoljub Mićunović, *Život u nevremenu II* (Beograd: Arhipelag, 2014), 19.

⁴ D. Radulović i N. Spaić, *n. d.*, 22.

⁵ Kosta Nikolić, „Obnavljanje parlamentarnog poretka u Srbiji 1990“, *Tokovi istorije*, br. 2, (2011), 141–142, 144.

⁶ Socijalistička partija Srbije je nastala ujedinjenjem Saveza komunista Srbije i Socijalističkog saveza radnog naroda Srbije kao i skupa različitih organizacija i udruženja. Ovim je SPS došla u posed brojnih kancelarija i objekata koje opozicione stranke nisu imale.

⁷ S. Antić, *n. d.*, 104–105.

Zbog toga su 26. novembra ipak usvojeni amandmani kojima je većina zahteva opozicije ispunjena. Posle toga, opozicija je ipak odlučila da izađe na izbore.⁸

Izbori su održani po dvokružnom sistemu 9. i 23. decembra 1990. godine. Socijalistička partija Srbije je odnela ubedljivu pobjedu osvojivši 2.320.587 glasova (46,1%) i 194 poslanička mandata. Srpski pokret obnove je osvojio 794.789 glasova (15,8%) i 19 mandata, a Demokratska stranka 374.887 glasova (7,4%) i 7 mandata. Na predsjedničkim izborima pobjedu je odneo kandidat SPS-a Slobodan Milošević sa 3.285.799 glasova (65,34%), dok je kandidat SPO-a Vuk Drašković zauzeo drugo mesto sa 824.674 osvojena glasa (16,4%) birača.⁹ Između dva izborna kruga više opozicionih stranaka se ujedinilo u Ujedinjenu opoziciju Srbije što je donelo bolji rezultat u drugom krugu.¹⁰

Uredništvo Radio Televizije Beograd je donelo odluku da emituje emisije u kojima će sudjelovati svi akteri prvih višestranačkih izbora. Ipak, u predstavljanju kandidata u emisijama bilo je uočljivo protežiranje predstavnika SPS-a i predsjednika ove partije Slobodana Miloševića, dok je izveštavanje o opoziciji često bilo sklono diskreditaciji.¹¹ Osim toga, za predsjedničke izbore bila su prijavljena čak 32 kandidata, što je obesmisliło televizijsku kampanju na RTB-u jer je svaki od njih imao isto vreme u predizbornim emisijama bez obzira na relevantnost.¹²

Različit tretman vladajuće i opozicionih stranaka u medijima bio je jedan od najvažnijih faktora koji su odlučili izbore i doneli ubedljivu pobjedu Slobodanu Miloševiću i SPS-u, kao i veliko nezadovoljstvo liderima vodećih opozicionih stranaka koji su smatrali da su oštećeni. Državna televizija nije omogućila dijalog više kandidata, izveštavala je negativno o sveukupnom delovanju opozicionih stranaka, kao i o najavljenom bojkotu opozicije, a Slobodan Milošević je najviše puta spominjan u predizbornim emisijama, najčešće u pozitivnom kontekstu.¹³ Zahtev opozicije u najavi bojkota je bio i smena rukovodstva RTB-a, ali je skupština najavila da će o tome raspravljati „posle praznika“.¹⁴

Ubedljiv poraz pod neravnopravnim uslovima uz puno neregularnosti tokom izbornog procesa izazvao je veliku rezigniranost i razočaranje kod opozicionih prvaka, što će se odraziti i na izgled političke scene u Srbiji početkom 1991. godine.

Jugoslovenska kriza i politička scena u Srbiji početkom 1991. godine

Trijumf nekomunističkih i nacionalno orijentisanih partija u federalnim jedinicama Sloveniji i Hrvatskoj ubrzao je proces postepenog razdvajanja ove dve republike od savezne države. Početkom 1991. godine sprovedena je diskriminatorna

⁸ „Више слуша за захтеве опозиције“, *Борба*, 27. новембар 1990, 2.

⁹ Vladimir Goati, *Izbori u SRJ od 1990. do 1998* (Beograd: Centar za slobodne izbore i demokratiju, 2001), 209–210.

¹⁰ D. Radulović i N. Spaić, *n. d.*,

¹¹ Vladimir Petrović, „Uloga medija u učvršćenju vlasti Slobodana Miloševića“, *Istorija 20. veka*, br. 2, (2013), 203.

¹² Videti: Glasačka mašina (The Voting Machine) – Medijska arheologija, <https://www.youtube.com/watch?v=ucBVRRk4tcc>, (pristupljeno 26. 2. 2025).

¹³ Detaljnije o televizijskim predstavljanjima kandidata pred izbore 1990. godine videti u: Jovanka Matić, *Televizija protiv birača. Televizijska kampanja za parlamentarne izbore u Srbiji 1990–2000* (Beograd: Dobar naslov, 2007), 64–87.

¹⁴ „Више слуша за захтеве опозиције“, *Борба*, 27. новембар 1990, 2.

politika prema srpskom narodu u Hrvatskoj nakon što je decembra 1990. godine proglašena Srpska autonomna oblast Krajina na području gradova i mesta u kojima su Srbi činili većinu. Ova politika je podrazumevala kampanju protiv Srba u medijima, preko plakata ili grafita, brojna otpuštanja sa posla, kao i montirane sudske procese kako bi se položaj srpske manjine još više pogoršao. U SAO Krajini je stvoren oblasni sekretarijat za unutrašnje poslove u cilju zaštite od eventualne fizičke represije od strane vlasti u Zagrebu. Politička kriza u Jugoslaviji manifestovala se i kroz nelegalni uvoz oružja u Sloveniju i Hrvatsku, zbog čega je Predsedništvo SFRJ donelo odluku da rasformira sve oružane formacije koje nisu u sastavu jedinstvenih oružanih snaga sistema. Pošto nisu želele da se povinuju ovoj odluci, tenzije između hrvatskih vlasti i Jugoslovenske narodne armije bile su velike. Oružje je bilo u posedu i formacija vladajuće stranke Hrvatske demokratske zajednice. Dana 25. januara došlo je do sastanka delegacija predvođenih hrvatskim predsednikom Franjom Tuđmanom i srpskim predsednikom Miloševićem na kome je konstatovano da su odnosi dve republike na najnižoj tački od Drugog svetskog rata, ali da razumeju važnost njihovih odnosa i da nastoje da nastave dijalog. U Predsedništvu je istog dana prikazan film o hrvatskom generalu Martinu Špegelju koga su pripadnici Uprave bezbednosti JNA snimili kada je pokušao da kupi i uveze oružje u Hrvatsku oktobra 1990. godine.¹⁵ Zabeležena je i Špegeljeva retorika u kojoj poziva na „kasapljenje grada Knina“ kao najvećeg grada u Hrvatskoj sa srpskom većinom. Film je prikazan i na Televiziji Beograd.¹⁶ Uhapšeno je više pojedinaca koji su se teretili da su učestvovali u akciji ilegalnog uvoza oružja.¹⁷

Predsedništvo SFRJ je od januara do marta održalo više proširenih sednica na kojima su učestvovali i predstavnici republika i pokrajina. Makedonski parlament je doneo deklaraciju o potpunoj suverenosti 25. januara. Rukovodstva Srbije i Crne Gore su želela očuvanje federacije, Hrvatska i Slovenija su se zalagale za konfederaciju, a Bosna i Hercegovina i Makedonija su želele zajedničku državu, ali sa suženim ovlašćenjima. Zbog toga je u ovom periodu bilo i puno sastanaka između republičkih rukovodstava.¹⁸

Nakon što je Sabor Hrvatske 21. februara usvojio Rezoluciju o prihvatanju postupka za razdruživanje sa SFRJ i o mogućem udruživanju u savez suverenih država, a 28. februara Srpsko nacionalno veće i Izvršno veće SAO Krajine doneli Rezoluciju o razdruživanju Republike Hrvatske i SAO Krajine, desio se oružani sukob u Pakracu 2. marta jer je Skupština ove opštine 22. februara najavila prisajedinjenje SAO Krajini. Specijalna jedinica MUP-a Hrvatske zauzela je zgradu SO Pakrac i policijsku stanicu. Bilo je i sukoba sa srpskom policijom, a snage JNA su, po nalogu predsednika Predsedništva SFRJ, a bez saglasnosti ostalih članova ovog tela, intervenisale i smirile situaciju u gradu. Mediji u Srbiji su ovaj događaj okarakterisali kao „fašističke metode hrvatske vlasti“ i „povampire-

¹⁵ Podrobnije o ovoj akciji videti u: Александар Васиљевић, „Штум“. Акција војне безбедности. Дневничке белешке оперативца, (Београд: ИГАМ, 2012), 45–56; Kosta Nikolić i Vladimir Petrović (prir.), *Od mira do rata. Dokumenta Predsedništva SFRJ 1991. (januar–mart 1991)*, (Beograd: Institut za savremenu istoriju – Fond za humanitarno pravo, 2011), 88–99.

¹⁶ К. Николић, *Југославија, последњи дани*, 306–322; К. Николић и В. Петровић (прир.), *Од мира до рата*, 59–60.

¹⁷ А. Васиљевић, н. д., 141–147.

¹⁸ Jelena Guskova, *Istorija jugoslovenske krize*, I (Beograd: IGAM, 2003), 139–140; Suzan Vudvord, *Balkanska tragedija. Haos i raspad posle hladnog rata* (Beograd: Filip Višnjić, 1997), 139–140.

no ustaštvo.“¹⁹ Predsedništvo SFRJ je na sednici od 5. marta 1991. konstatovalo da se situacija u Pakracu vraća u normalu, ali „da će upotrebiti sva sredstva i mere koje mu po Ustavu stoje na raspolaganju ukoliko se ne postupi po ranijim zaključcima“.²⁰

* * *

Kriza sa kojom se jugoslovenska država suočila imala je veliki uticaj na poteze najpopularnijih opozicionih stranaka u Srbiji. Demokratska stranka je izdala saopštenje 10. februara sa potpisom predsednika Izvršnog odbora Zorana Đinđića. U saopštenju je, nakon prikazanog filma o generalu Špegelju, kritikovana JNA zato što nije blagovremeno sprečila uvoz oružja pošto je imala sve informacije, kao i Predsedništvo jer nije učinilo potrebne mere kako bi umirilo stanovništvo. Tražena je i depolitizacija JNA. Demokratska stranka je i prema srpskom rukovodstvu zauzela kritički stav jer je smatrala da u radu na nekoj političkoj platformi treba da učestvuju svi relevantni politički subjekti u Srbiji, pre svih Narodna skupština.²¹

Početkom februara lider SPO-a Vuk Drašković se obratio pismom hrvatskom predsedniku Tuđmanu u kome ga pozvao da razoruža sve hrvatske paravojne jedinice i poistovetio Republiku Hrvatsku sa Nezavisnom državom Hrvatskom. U odgovoru Kancelarije predsednika Hrvatske navedeno je da Tuđman nije za politiku sukoba već dijaloga, a izjednačavanje sa NDH prenebregnuto je argumentom da je većina Hrvata bila uz Narodnooslobodilačku vojsku. Odgovor lidera SPO-a se ticao i zločina u NDH nad srpskim narodom, ali i miniranja srpskih kuća u vreme Tuđmanovog režima.²²

U uvodnoj reči na savetovanju okružnih odbora SPO-a 8. februara Vuk Drašković je komentarisao dokumentarni film o Špegelju i takođe istakao da Vrhovna komanda oružanih snaga nije na vreme reagovala s obzirom na to da je imala sve informacije, nego je dopustila da se „povampirene ustaše i balisti“ naoružani spremaju za rat. Naveo je da postoji tendencija ka tome da oficiri JNA, okupljeni u partiji Savez komunista – Pokret za Jugoslaviju, ostvare najveći uticaj i da „Brozovi generali“ žele da uvuku narode u sukob, a sve sa ciljem „reboljševizacije čitave Jugoslavije“.²³ Inkriminacije koje je Drašković koristio za politiku hrvatskog režima bile su koherentne rečniku u najtiražnijim novinama i medijima u Srbiji. Međutim, upravo će zbog ovakvih poteza i sam SPO i Vuk Drašković biti predmet negativne propagande tih istih medija.

Miting opozicije 9. marta 1991. godine

Glavni povod za organizaciju mitinga bilo je odbijanje urednika Radio Televizije Beograd da objavi demanti Srpskog pokreta obnove na komentar koji je iznet u emisiji *Dnevnik 2* na RTV. Dana 16. februara komentator Slavko Budihna je u

¹⁹ K. Nikolić, *Jugoslavija, poslednji dani*, 333, 337, 339–340.

²⁰ Arhiv Jugoslavije, fond 803, Predsedništvo SFRJ, fascikla 365, Strogo poverljivo, Zapisnik sa 103. sednice Predsedništva SFRJ održane 5. marta 1991. godine, 2.

²¹ Kosta Nikolić i dr. (pripr.), *Istorija Demokratske stranke 1989–2009. Dokumenti*, 58–60.

²² 9. mart. *Dokumenti* (Beograd: Srpska reč, 2010), 10–11, 17–18, 19.

²³ „Šta hoće generali“, *Srpska reč*, 18. februar 1991, 8–11.

udarnom terminu na Televiziji Beograd okarakterisao SPO kao proustašku i profašističku stranku jer razmenjuje pisma sa hrvatskim predsednikom. Ovo je zapravo bila reakcija na delovanje ove stranke u odnosu na krizu u državi. Rukovodstvo SPO-a je održalo konferenciju za štampu i tražilo da se objavi saopštenje koje demantuje iznete tvrdnje. Ipak, urednik Informativnog programa Predrag Vitas je odbio ovaj zahtev sa obrazloženjem da komentar u emisiji ne može da se demantuje.²⁴

Srpski pokret obnove je već 20. februara zakazao miting za 9. mart na Trgu republike u 12 časova. Plan je bio da se odatle krene ka Televiziji Beograd iz razloga što je rukovodstvo SPO-a smatralo da ta medijska kuća širi neistine o njihovoj stranci i zabranjuje objavu demantija.²⁵ Negativno izveštavanje o delovanju SPO-a nije bio presedan, već samo nastavak političke represije prema opozicionoj stranci sa najviše pristalica. Tokom izbornog predstavljanja na RTB krajem 1990. godine 70% negativnih priloga o opoziciji bilo je vezano za SPO i Vuka Draškovića.²⁶ Krajem kampanje novinarka Mila Štula je u *Dnevniku* Draškovića nazvala „istomišljenikom Franje Tuđmana“ jer nema socijalni program.²⁷ Emisija *Dnevnik 2* je imala najveću gledanost tada u Srbiji. Već tokom 1989. godine gledanost u Srbiji bez pokrajina je bila na 45% stanovništva iznad 10 godina starosti, dok je u toku predizborne kampanje centralnu informativnu emisiju pratilo još 400.000 gledalaca.²⁸

Dva dana uoči zakazanog protesta pripadnici Ministarstva unutrašnjih poslova su zabranili njegovo održavanje na Trgu republike, pozivajući se na odluku Skupštine Grada Beograda koja je predviđala održavanje svih mitinga na Ušću.²⁹ Poslanci SPO-a su bili spremni na pregovore sa vlastima, pa su tako poslali pismo predsedniku Miloševiću da ih primi i čuje zahteve. Međutim, za ovaj apel nije bilo sluha već se od poslanika SPO-a tražilo da sačekaju parlamentarno zasedanje zakazano za 20. mart.³⁰ Na konferenciji za štampu održanoj 5. marta Narodna seljačka stranka, Demokratska stranka, Demokratski forum, Savez reformskih snaga za Srbiju, Liberalna stranka i Narodna radikalna stranka su najavile da se pridružuju mitingu zakazanom za 9. mart.³¹ Demokratska stranka nije bila u organizaciji mitinga jer je, kako lider DS-a Dragoljub Mićunović piše, Vuk Drašković želeo na neki način da monopoliše protest time što će samo SPO odrediti govornike.³² Ipak, DS je pozvala svoje članove da uzmu učešća na ovom mitingu.

Srpski pokret obnove je odlučio da istraje u svojoj nameri i ogлуši se o odluke MUP-a i vladajuće elite. Policijske snage su blokirale Trg republike, centar grada i važne saobraćajnice 9. marta pre 12 časova i „zaplenile određenu količinu naoružanja“. Međutim, u 11.40 demonstranti su probili kordon na Trgu republike, pri čemu

²⁴ 9. март. Документи, 20–23.

²⁵ „Члановима и присталицама Српског покрета обнове“, *Српска реч*, 4. март 1991, 10.

²⁶ Televizijsko predstavljanje Vuka Draškovića kao predsedničkog kandidata na RTB-u videti: Predstavljanje Vuka Draškovića i SPO 1990. https://www.youtube.com/watch?v=VVpRsy_HW3I&t=56s, (pristupljeno 26. 2. 2025).

²⁷ J. Matić, *n. d.*, 79.

²⁸ *Isto*, 63.

²⁹ „Забрањен ТВ митинг“, *Вечерње новости*, 8. март 1991, 10.

³⁰ „Решење у скупштини“, *Вечерње новости*, 9. март 1991, 3.

³¹ „Хоће демонстрације испред ТВ Београд“, *Политика*, 6. март 1991, 8.

³² D. Mićunović, *n. d.*, 80.

je jedan policajac povređen.³³ Učesnici demonstracija su ovladali trgom, a policija se povukla ka Francuskoj ulici, da bi oko 12 časova i 26 minuta stigao i lider SPO-a sa članom ove stranke i narodnim poslanikom Milanom Komnenićem i poslanikom Milanom Paroškim iz Narodne stranke, nakon što je i sam bio blokiran u sedištu svoje stranke. U nedostatku ozvučenja, govornici su bili prinuđeni da se popnu na balkon Narodnog pozorišta i odatle se obrate okupljenima.³⁴

Prvi je govorio Vuk Drašković i pročitao je zahteve: „1) *Da Skupština Srbije kao osnivač Televizije Beograd odmah donese odluku kojom se zabranjuje Socijalističkoj partiji Srbije i Savezu komunista–Pokretu za Jugoslaviju da vode kadrovsku i programsku politiku Televizije Beograd*; 2) *Da kanali Televizije Beograd budu nadstranački, odnosno stranački, tako što će biti podeljeni svim političkim strankama srazmerno njihovoj ulozi u političkom životu Srbije*; 3) *Da Dušan Mitević³⁵, Sergej Šestakov³⁶, Ivan Krivec, Predrag Vitas³⁷ i Slavko Budihna³⁸ bezuslovno danas podnesu ostavke ili budu smenjeni sa svojih dužnosti*; 4) *Da se Televizija Beograd pismeno izvini svim opozicionim strankama i organizacijama za nepoštovanje zakona o štampi u predizbornoj kampanji i da se ta izvinjenja emituju na svim dnevnicima Televizije Beograd. Da se Televizija Beograd pismeno izvini Srpskom pokretu obnove za uvrede koje je SPO-u uputio novinar Televizije Beograd Slavko Budihna kada je u TV Dnevniku objavio da je naš Srpski pokret obnove produžena ruka Tuđmana i hrvatskih ustaša. Da se na TV Dnevniku Beogradske televizije pročita demanti Srpskog pokreta obnove na taj komentar Slavka Budihne i to obavezno danas, najkasnije do 16 časova.*“ Traženo je i da sednice Narodne skupštine budu prenošene uživo na javnom servisu, da ministar policije Radmilo Bogdanović podnese ostavku zbog napada policije na najavljenim mirnim protestima, kao i da se spreči ometanje televizija Studio B i Jutel, koje nisu pod kontrolom režima. Rok je dat do emitovanja *Dnevnika* u 15 ili 16 časova.³⁹ Iza zahteva su stajale sledeće stranke: Srpski pokret obnove, Narodna seljačka stranka, Savez reformskih snaga za Srbiju i Vojvodinu, Demokratski forum, Narodna radikalna stranka, Liberalna stranka, Srpski rojalistički pokret, Demokratska stranka, Nova Demokratija – Pokret za Srbiju i Srpska demokratska stranka iz Knina za područje Srbije.⁴⁰ Drašković je Televiziju Beograd metaforično nazvao „TV Bastilja“, aludirajući na početak Francuske revolucije. Kod svih govornika je antikomunistička retorika bila sveprisutna. Pored Draškovića govorili su i Milan Komnenić i Milan Paroški. Književnik Borislav Mihajlović Mihiz je metaforično poručio da „ćemo mi to drvo neslobode lomiti, lomiti i na kraju slomiti“, aludirajući na komunistički režim. Lider Demokratskog foruma Leon Kojen je istakao da je „ovo borba za oslobođenje od komunističkog jarma“, dok je Milan Komnenić rekao da „Srbija ne sme da postane pelcer boljševizma“. ⁴¹

³³ „Корак до амбиса“; „Пробијен кордон милиције“, *Борба*, 10. март 1991, 2.

³⁴ „Хроника 7–13. март“, *НИН*, 15. март 1991, 10.

³⁵ Generalni direktor RTB-a.

³⁶ Direktor RTB-a.

³⁷ Urednici informativnog programa RTB-a.

³⁸ Komentator RTB-a.

³⁹ Вук Драшковић, *Подсећања* (Београд: Српска реч, 2001), 68–69.

⁴⁰ 9. март. *Документи*, 48–49.

⁴¹ Владимир Рибић, *Политичка мобилизација у Србији од 1987. до 1992. године* (Београд: Архипелаг, 2023), 151–152.

Već u 13.30 policija je bacila suzavac među demonstrante što je uzrokovalo veliki metež među prisutnima u vreme dok su govori još uvek trajali. Policijske snage su napravile taktičku grešku pošto su povukle deo snaga koje su branile Radio Beograd, RTB, Narodnu skupštinu, zgradu *Politike* i Predsedništvo Srbije kako bi demonstrante potisnule ka Beogradskoj tvrđavi. Međutim, demonstranti su kasnije upravo krenuli ka tim objektima. Vuk Drašković je pozvao na juriš, upozorivši protestante da ne napadaju prvi već da isključivo „brane svoje dostojanstvo“.⁴² Policija je napala vodenim topom, pendrecima i suzavcem, a demonstranti su odgovorili kamenicama i motkama. Vodeni top je zaustavljen hrabrošću jedne žene koja je istupila ispred uz uzdignuta tri prsta što je zbunilo vozače.⁴³ Narodni poslanici, među kojima su bili Zoran Đinđić i Vojislav Koštunica iz DS-a bili su prinuđeni da se sklone u Tržni centar na putu ka Narodnoj skupštini, a lider ove stranke Mićunović je pogođen kutijom koja je ispuštala žuti gas i, gubeći svest, bio je izvučen od strane nekoliko mladića.⁴⁴

Sukobi su se nastavili, ali je deo demonстраната na čelu sa Draškovićem uspeo da dođe do Narodne skupštine, dok je drugi deo krenuo ka Televiziji Beograd. U zgradi parlamenta su se nalazili opozicioni prvaci Leon Kojen, Vojislav Koštunica, Dragoljub Mićunović, Vuk Drašković, Zoran Đinđić, Predrag Vuletić, Nebojša Popov i potpredsednik parlamenta Borivoje Petrović sa ciljem da sačekaju premijera Dragutina Zelenovića kako bi pregovarali. Međutim, Zelenović se nije pojavio do 16 časova, kada je bio poslednji rok za ispunjenje zahteva. Drašković je sa prozora skupštinske zgrade poručio demonstrantima da Vlada treba da bude smenjena i da je spreman da sa narodom oformi Vladu nacionalnog spasa.⁴⁵ Lider SPO-a navodi da je želeo da pusti okupljeni narod u skupštinu, ali da su ostali opozicionari bili protiv i da je predlog poslanika DS-a bio da se čeka premijer. Sećajući se toga, lider SPO-a je smatrao da je bila velika greška što ih je poslusašao.⁴⁶ S druge strane, sociolog Slobodan Antonić zaključuje da eventualnu revolucionarnu vladu niko ne bi podržao jer Drašković nije imao podršku u saveznim institucijama, dok u drugim gradovima ljudi nisu znali šta se u Beogradu dešava.⁴⁷

Oko 17 časova pripadnici Službe državne bezbednosti su tražili od glavnog i odgovornog urednika televizije Studio B Dragana Kojadinovića da prekine program zbog poziva ove televizije na otpor u svom programu. Kojadinović je tražio pismeni nalog, ali mu je rečeno da postoji usmeni nalog tužioca. Urednik Mića Roganović je tvrdio da su na televiziji emitovani samo autentični snimci sa protesta⁴⁸. Isto je učinjeno i sa omladinskim radiom B92. Prema izjavi okružnog javnog tužioca od 11. marta, protiv televizije i radija nije pokrenut postupak, već su organi unutrašnjih poslova postupak pokrenuli protiv urednika Kojadinovića zbog navodnog pozivanja na otpor.⁴⁹

⁴² 9. март. Документи, 55.

⁴³ Заустила водени топ“, *Вечерње новости*, 10. март 1991, 6. – Radi se o Dragani Milojević Srdić koja je kasnije dala izjavu povodom protesta.

⁴⁴ D. Mićunović, *n. d.*, 81.

⁴⁵ „Сузавац кроз поломљене прозоре“, *Борба*, 10. март 1991, 6.

⁴⁶ Вук Драшковић, *Мета* (Београд: Новости, 2007), 99–100.

⁴⁷ S. Antonić, *n. d.*, 114.

⁴⁸ Videti: Beograde nikad više – 9. mart 1991, <https://www.youtube.com/watch?v=ieJnObGMcEQ>, (pristupljeno 26. 2. 2025).

⁴⁹ 9. март. Документи, 259–262.

Nakon pokušaja ulaska u Vladu Srbije Vuk Drašković je uhapšen u zgradi Republičkog parlamenta.⁵⁰ Drašković se teretio za organizovanje nereda i nasilja koji su rezultirali žrtvama i povređenima, kao i ugrožavanjem ljudi i imovine.⁵¹ Pored njega, uhapšen je i potpredsednik SPO-a Jovan Marjanović.⁵² Sedamnaest poslanika SPO-a, jedan poslanik Srpske demokratske stranke i jedan poslanik Reformskih snaga za Vojvodinu su započeli štrajk glađu u zgradi parlamenta.⁵³

I pored činjenice da se velika većina ljudi povukla sa ulica,⁵⁴ nakon 18 časova intervenisale su jedinice JNA i tenkovi su prošli beogradskim ulicama. Po rečima predsednika Predsedništva SFRJ i člana SPS-a Borisava Jovića, predsednik Srbije Milošević je tražio izvođenje jedinica. Jović je, nakon konsultacija telefonom sa ostalim članovima Predsedništva, osim sa Stjepanom Mesićem iz Hrvatske i Janezom Drnovšekom iz Slovenije, izdao nalog saveznom sekretaru za narodnu odbranu generalu Veljku Kadijeviću o pokretanju vojske. Jović ističe da mu je Kadijević javio da su demonstranti želeli da provale i u Generalštab.⁵⁵ Oklopna vozila su izašla iz kasarne na Banjici, prošla preko Slavije ka Trgu Republike i ostala stacionirana na trgu, ispred zgrade RTB-a, Generalštaba, Savezne skupštine i kod restorana „London“.⁵⁶ U ovoj akciji su korišćeni tenkovi i borbena vozila 1. proleterske gardijske mehanizovane brigade pukovnika Milorada Vučića sa ciljem da „spreče opasno zaoštavanje sukoba i obezbede funkcionisanje pravne države, kao i demokratski rasplet problema“. Na osnovu pisanja glasila *Narodna armija*, akcija je prošla bez incidenata. Pripadnici 1. brigade i oklopna vozila su se povukli u kasarnu 10. marta oko 16 časova.⁵⁷

* * *

Događaji od 9. marta 1991. su ostavili velike posledice. Na protestima je poginuo policajac Nedeljko Kosović i mladi demonstrant Branivoje Milinović. Milinović je pogođen mecima policije kod „Londona“. Prema izveštaju MUP-a, Milinović je sa demonstrantima „gađao kamenjem i pucao na policiju“.⁵⁸ Međutim, po rečima njegovog druga Darka Maksimovića, on i Milinović su se tu potpuno slučajno zatekli. Poginuo je i policajac Nedeljko Kosović nakon što je preskočio zid terase i, prevrnuvši se, pao na glavu kod „Beograđanke“.⁵⁹ Pomoć lekara je zatražilo ukupno 126 povređenih, a za neke od njih je bila potrebna i hirurška intervencija.⁶⁰

⁵⁰ Vuk Drašković, *Ožiljci života* (Beograd: Laguna, 2022), 167–168; В. Драшковић, *Мета*, 101–102.

⁵¹ „Притвор за Вука Драшковића“, *Политика*, 10. март 1991, 7.

⁵² „Ухапшен др Јован Марјановић, потпредседник СПО“, *Политика*, 11. март 1991, 6.

⁵³ „Посланици опозиције започели штрајк глађу“, *Борба*, 10. март 1991, 16.

⁵⁴ Милош Васић, „Предговор“ у: *9. март 1991* (Београд: К.А.М.Е.Н.К.О, 1991), 7. – Novinar lista *Vreme* piše da su građani dočekali oklopna vozila u svojim stanovima tako što su gađali tenkove posuđem i da je njih 213 na ulici poharšeno.

⁵⁵ Борисав Јовић, *Последњи дани СФРЈ* (Крагујевац: Призма, 1996), 263.

⁵⁶ „Тенкови на Теразијама“, *Борба*, 10. март 1991, 7.

⁵⁷ Бојан Димитријевић, *Оклопне јединице ЈНА 1945–1992* (Нови Сад – Београд: Архив Војводине – Институт за савремену историју, 2024), 386.

⁵⁸ „О погибији Бранивоја Милиновића“, *Борба*, 10. март 1991, 4.

⁵⁹ Милош Васић, „Предговор“, у: *9. март 1991* (Београд: К.А.М.Е.Н.К.О, 1991), 6.

⁶⁰ „Лекарску помоћ затражило 126 повређених“, *Политика*, 10. март 1991, 6.

Nakon održane sednice, Vlada Republike Srbije je izdala saopštenje u kom se navodi da su se, iako najavljene kao mirne, demonstracije pretvorile u rušilaštvo.⁶¹ Skupština Grada Beograda je u saopštenju istakla da Vuk Drašković i SPO moraju da snose odgovornost.⁶² Predsednik Milošević je izjavio da se „snagama haosa i bezumlja treba suprotstaviti svim ustavnim sredstvima“ i pozvao je građane da pomognu državnim organima da saniraju posledice demonstracija.⁶³

Izvođenjem jedinica JNA na ulice Beograda Predsedništvo SFRJ se odlučilo za radikalnija rešenja. Na sednici održanoj 10. marta prisustvovao je i Slobodan Milošević rekavši da je rukovodstvo SPO-a u sprezi sa stranim faktorom želelo da sruši institucije poretka pod izgovorom da nastoje da sruše Televiziju Beograd. Naveo je i da se glavnina policije nalazila na Kosovu i da je u Beogradu bilo svega 1000 policajaca, čime je opravdao intervenciju vojske jer bi, kako ističe, bilo još više žrtava.⁶⁴ Savezni sekretar za unutrašnje poslove Petar Gračanin ističe da su policijske snage bile u defanzivi i prinuđene da se brane kada je demonstranata bilo najviše. Gračanin je takođe rekao da je, sve do intervencije JNA, u Pionirskom parku bilo „oko pet hiljada najmilitantnijih demonstranata“ pripadnika SPO-a. Specijalna jedinica Saveznog sekretarijata za unutrašnje poslove je bila angažovana samo da brani Skupštinu SFRJ.⁶⁵ Predsednik Jović je način na koji je Predsedništvo donelo odluku o izvođenju vojske⁶⁶ objasnio velikom urgencijom koja je bila potrebna i nemogućnošću brzog održavanja sednice. Istakao je da su Stjepan Mesić i Janez Drnovšek bili protiv ove odluke.⁶⁷ Načelnik Generalštaba general Blagoje Adžić je smatrao vojnu intervenciju neophodnom kako bi se zaustavilo „dalje divljanje“. Naveo je da je upotrebljen jedan oklopni, jedan mehanizovani bataljon i jedna četa oklopnih transporterata vojne policije.⁶⁸ S druge strane, savezni premijer Ante Marković je rekao da do sukoba i intervencije JNA nije trebalo da dođe jer je sve to moglo da bude kontraproduktivno. Pozvao je na smirivanje tenzija i prenošenje rasprave u srpski parlament. Takođe, hapšenje Vuka Draškovića je, po njegovom sudu, moglo da stvori narativ o predsedniku SPO-a kao heroju.⁶⁹ Predsedništvo je konstatovalo da su demonstracije od 9. marta bile rušilačke i da su ostavile nesagledive posledice. Sednici nisu prisustvovali Drnovšek i Mesić.⁷⁰

U saopštenju Saveznog izvršnog veća tražen je prekid demonstracija i rešavanje pitanja na demokratski i miran način, kao i otkrivanje uzroka ovih događaja od strane nadležnih institucija. SIV je najavio i delovanje u domenu svojih dužnosti u saradnji sa Vladom Srbije.⁷¹

⁶¹ „Сачувати мир и достојанство“, *Политика*, 10. март 1991, 9.

⁶² „Циљ демонстрација рушење Уставом утврђеног поретка“, *Политика*, 10. март 1991, 10.

⁶³ „Милошевић: Снагама хаоса и безумља Србија се мора супротставити“, *Политика*, 10. март 1991, 1.

⁶⁴ AJ, 803-365, Strogo poverljivo, Stenografske beleške sa 104. sednice Predsedništva SFRJ održane 10. marta 1991, 3-9.

⁶⁵ *Isto*, 12-13.

⁶⁶ Neodržavanjem sednice već traženjem saglasnosti telefonom.

⁶⁷ *Isto*, 16-17.

⁶⁸ *Isto*, 21.

⁶⁹ *Isto*, 41-43.

⁷⁰ *Isto*, 1-3.

⁷¹ „Спорове решавати мирно и демократски“, *Борба*, 11. март 1991, 2.

Devetomartovski bunt opozicionih stranaka uz podršku velikog broja okupljenih ljudi nastao je kao odgovor na nastavak negativnog izveštavanja državne televizije o delovanju opozicije zbog čega je, između ostalog, tražena smena rukovodstva ove kuće. Neočekivano, demonstracije su dobile novu dimenziju jakom reakcijom snaga bezbednosti i snažnim otporom okupljenih ljudi. Protesti su se nastavili tokom čitavog dana i prouzrokovali su čak i reakciju saveznih institucija u vidu intervencije vojnih odreda, kao i hapšenje više organizatora i učesnika. Ovim je miting usmeren protiv Televizije Beograd dobio potpuno novu konotaciju, uglavnom zahvaljujući odlukama državnih institucija. Ipak, opozicioni protest je na kraju doživeo krah.

Studentski protesti i odluke Predsedništva SFRJ

List *Politika* je u najvećoj meri negativno izveštavao o ishodu demonstracija u Beogradu. Dan nakon protesta, u odeljku „Odjeci i reagovanja“ pod naslovom „Posle rušilačkih demonstracija u Beogradu“ objavljena su saopštenja više odbora SPS-a i organizacija naklonjenih režimu. Neka od saopštenja su bila sledeća: „Ovakve uvrede Beograđani ne mogu zaboraviti“; „Vuk je udario nož u leđa demokratiji“; „Militantni scenario desnice“; „Paravan za smenjivanje srpske vlasti“; „SPO želi isto što i ustaše i albanski secesionisti“...⁷² U broju *Politike* od 11. marta naslovi u pomenu- tom odeljku su bili „Posle vandalskih demonstracija u Beogradu“ i „Posle rušilačkih demonstracija u Beogradu“. Novinari tog lista su pisali i o tome da je SPO unapred obavestio albanske secesioniste o svojim namerama za 9. mart pošto su, kako je napisano, pripadnici SPO-a sarađivali sa albanskim organizacijama na rušenju legalne vlasti u Srbiji.⁷³ Na Terazijama je došlo do demoliranja i pljačke više radnji od strane nekih demonstancija, zbog čega je uhapšeno pedesetero ljudi protiv kojih su podnete i krivične prijave. Između ostalog, demolirani su i kiosci sa primercima *Politike*.⁷⁴

Radio Televizija Beograd o demonstracijama nije izveštavala sve dok se nije desio sukob na Tašmajdanu i ispred zgrade televizije. Direktor Mitević je 9. marta u 11 časova sazvao kolegijum koji su činili Vitas, Krivec, Šestakov i Budihna. Prema navodima novinara *Srpske reči*, urednik Sergej Šestakov je inicirao predlog o zabrani emitovanja programa televizije Studio B i radija B92. Komentator Budihna je bio spreman da podnese ostavku, ali mu to nije dozvoljeno. Ovakva politika javnog servisa izazvala je bunt zaposlenih u ovom mediju. Novinari Branka Mihajlović, Sonja Đurić, Nebojša Janković, Mihajlo Kovač i Viktor Papić su najavili da će dati otkaze kao vid pritiska na rukovodstvo.⁷⁵

Pošto su demonstracije bile razbijene, prorežimski mediji su tokom 10. marta nastojali da još više diskredituju organizatore ovog skupa sa namerom da pasiviziraju javnost. Međutim, reakcija je stigla 10. marta po podne u vidu studentskih demonstracija. Naime, u Studentskom gradu „Veljko Vlahović“ na Novom Beogradu već u 15 časova okupilo se oko 200 studenata na zboru ispred Doma kulture. U prvim zahtevima studenti su osudili brutalnu upotrebu sile nad građanima i tražili su odgovornost nadležnih, kao i istragu o događajima prethodnog dana. Traženo je da se neko od

⁷² *Politika*, 10. mart 1991, 11–13.

⁷³ „Сценаристи безумља“, *Politika*, 11. mart 1991, 7.

⁷⁴ „Користили демонстрације за пљачку“, *Politika*, 11. mart 1991, 7.

⁷⁵ 9. mart. *Документи*, 263–266.

visokih funkcionera pojavi u Studentskom gradu i obrati se studentima. Zbog prisustva policije u blizini Studentskog grada, studenti nisu želeli da se razilaze i izneli su sledeće zvanične zahteve: „1) *Da se do 24 časa iz zatvora puste svi uhapšeni učesnici jučerašnjih demonstracija;* 2) *Da zbog neizazvane, bespotrebne, brutalne intervencije milicije prema učesnicima demonstracija, ministar unutrašnjih poslova Radmilo Bogdanović podnese ostavku ili bude smenjen sa te funkcije;* 3) *Da odgovorni ljudi TV Beograd, Dušan Mitević, Sergej Šestakov, Predrag Vitas, Ivan Krivec i Slavko Budihna podnesu ostavke ili budu smenjeni sa svojih funkcija;* 4) *Da se u informisanju javnosti TV Beograd ubuduće rukovodi isključivo profesionalnim novinarskim principima, a ne stranačkim ili pojedinačnim interesima,* 5) *Da se obezbedi nesmetan rad Nezavisne televizije Studija B i Radija 92, da im se materijali zaplenjeni prilikom jučerašnjih intervencija odmah vrate i javno emituju;* 6) *Da se sa ulica Beograda povuku jedinice JNA;* 7) *Da se utvrdi krivična i druga odgovornost svih učesnika jučerašnjih demonstracija koji su svojim ponašanjem i naređenjima prouzrokovali tragične posledice po srpski narod.*“⁷⁶ Zboru se obratio i predsednik Parlamenta Slobodan Unković i obećao zakazivanje skupštinske sednice u što kraćem roku. Međutim, nakon što program RTB-a nije sadržao izveštaj o njihovim protestima, oko 22 časa studenti su se odlučili da krenu ka centru grada. Na Brankovom mostu su se sukobili sa kordovima policije naoružane pendrecima i suzavcem. Međutim, uspeli su da se sporazumeju sa policijom i oko 2 časa posle ponoći našli su se na Terazijama.⁷⁷

Studentima su se pridružili i ostali građani pa je skupu kod Terazijske česme prisustvovalo oko 5000 ljudi. Njima su se obratili: student Žarko Jokanović, lider Srpske svetosavske stranke Žarko Gavrilović, poslanik DS-a Zoran Đinđić, rok pevač Bora Đorđević, glumci Tihomir Arsić i Branislav Lečić, kao i predsednik DS-a Dragoljub Mićunović.⁷⁸ Kordoni policije su opkolili demonstrante, ali do intervencije nije došlo jer su studenti seli na asfalt i time simbolizovali mirne demonstracije. Policija je dozvolila ostanak uz uslov da se ne remeti saobraćaj.⁷⁹

U ranim jutarnjim časovima 11. marta Milošević je pozvao Mićunovića na pregovore. Lider DS-a je zatekao patrijarha Pavla kod predsednika Srbije. Patrijarh se takođe zalagao za adekvatno rešenje krize. Mićunović je Miloševiću izneo studentske zahteve i tražio da i studenti dođu na pregovore. Milošević je na to pristao, ali je prvo primio delegaciju predvođenu Aleksandrom Nikačevićem, predsednikom Saveza studenata Beogradskog univerziteta koga nisu smatrali autentičnim predstavnikom okupljenih studenata. Zbog toga je Mićunović tražio da dođe zajedno sa predstavnicima studenata. Prema svedočenju lidera DS-a, Milošević se u tom razgovoru pozivao na svoja ustavna ovlašćenja i naveo da svi krivci moraju biti procesuirani, ali da on ne odlučuje o tome. Ipak, najkategoričniji je bio po pitanju Vuka Draškovića i zahteva za njegovo oslobađanje.⁸⁰

⁷⁶ Душан Марић, „Хронологија студентских демонстрација. Дајте шансу миру“, *Студент*, март 1991, 49–52.

⁷⁷ *Isto*, 52–58.

⁷⁸ Небојша Ч. Вуковић, Драган Вујичић и Небојша Вучинић, „Протест до јутра“, *Вечерње новости*, 11. март 1991, 3.

⁷⁹ *Isto*.

⁸⁰ D. Mićunović, *n. d.*, 84–87.

Reakcija režima na terazijski skup bio je miting SPS-a na Ušću održan 11. marta, u vreme dok su studenti još uvek bili na Terazijama. Potpredsednik SPS-a Mihajlo Marković je na ovom skupu rekao da bi sva pitanja vezana za rukovodstvo državne televizije trebalo rešavati na sednici skupštine koja je bila zakazana za 20. mart. Istovremeno, Vuka Draškovića je okarakterisao kao narodnog vođu koji je deo izdajničkog projekta i koji želi da dođe na vlast bez izbora.⁸¹ Marković je istakao da je skup SPS-a bio „zaštita socijalizma od kontrarevolucije“ i da mu govor jeste bio oštar, ali da nije želeo radikalnija rešenja, kao na primer da skup krene ka Terazijama.⁸²

U međuvremenu, na Terazijskoj česmi studentima i drugim građanima se obratio patrijarh Pavle sa rečima pomirenja. I tražio je da se svi u miru razidu. Pošto su ga neki studenti izviždali, a mnogi tražili da blagoslovi njihov postupak, patrijarh je to odbio, pozvao na slogu i izgovorio rečenicu koja će ostati čuvena tokom devedesetih godina: „Budimo ljudi – iako smo Srbi.“ Zatim je otišao da sličan govor održi i na Ušću.⁸³ Ali studenti nisu odustajali. Pozivali su na generalni štrajk oba univerziteta u Beogradu do ispunjenja zahteva. Nastavno-naučno veće je podržalo zahteve studenata i stalo uz njih. Glumac Dragan Nikolić je, ispred Udruženja dramskih umetnika Beograda, najavio da neće biti pozorišnih predstava, niti će se članovi ovog udruženja pojavljivati na TV Beograd.⁸⁴

Istog dana u 18 časova počelo je zasedanje Narodne skupštine Republike Srbije povodom aktuelnih događaja. Vlada Srbije je podnela izveštaj o demonstracijama 9. marta, a obratio se i predsednik Milošević. U svom govoru je pozvao na jedinstvo i naveo da sva neslaganja treba da se rešavaju u Skupštini, a ne na ulici. Rekao je da Srbiji sukobi nisu potrebni „u vreme kada se borimo da stanemo na put povampirenim fašisoidnim snagama ustaštva i albanskim secesionistima“. Milošević nije pominjao nijednu stranku pojedinačno, pa ni SPO, stoga se može reći da je režim bio spreman na popuštanje.⁸⁵ Poslanik DS-a Zoran Đinđić je kritikovao izveštaj Vlade Srbije jer je za posledicu imao procesuiranje aktera protesta 9. marta. Takođe, naveo je i da Vlada nije preuzela odgovornost za događaje i da zato taj izveštaj ne treba da bude prihvaćen.⁸⁶ Povodom studentskih protesta Dragoljub Mićunović je istakao da je „neuralgična tačka ponašanje televizijskih medija.“⁸⁷

Predsednik Saveza studenata Nikačević je na sednici izneo studentske zahteve.⁸⁸ Ipak, oni su se razlikovali od autentičnih zahteva iz Studentskog grada. Ovi zahtevi su imali tačku više od autentičnih, u prvim zahtevima traženo je da se odgovornost utvrdi i za huligansko ponašanje demonstiranata, a u drugim samo policije. Takođe, navedeno je da se u novim zahtevima traži da se televizija Studio B emituje preko TV Beograd.⁸⁹ Poslanici SPS-a su izrekli puno inkriminacija na račun SPO-a, ali su prema studentskim

⁸¹ „Србија хоће да остане усправна, независна и своја“, *Политика*, 12. март 1991, 12.

⁸² Михајло Марковић, *Јуриш на небо, сећања. Књига 2* (Београд: Просвета, 2008), 281.

⁸³ „Патријарх Павле се обратио студентима“, *Политика*, 12. март 1991, 15.

⁸⁴ Д. Марић, *н. д.*, 62; 66.

⁸⁵ *Стенографске белешке Прве седнице Првог редовног заседања 11. и 12. марта 1991. године*, 1–5.

⁸⁶ *Isto*, 28–29.

⁸⁷ *Isto*, 58.

⁸⁸ *Isto*, 66–67.

⁸⁹ Д. Марић, *н. д.*, *Студент*, март 1991, 61.

demonstracijama zauzeli blaži stav, iako je većina zahteva ovih protesta bila slična. Sednica je trajala tokom noći 11. marta i nastavljena je i 12. marta po podne. U prvom delu sednice usvojeni su zaključci po kojima je omogućen nesmetan rad Studiju B i radiju B92, obrazovan Anketni odbor koji bi ispitao sve činjenice protesta od 9. marta i planirano je da se za sednicu 20. marta oceni rad rukovodstva TV Beograd.⁹⁰

Međutim, već 12. marta generalni direktor RTB-a Mitević, direktor Šestakov i glavni i odgovorni urednik Informativnog programa Predrag Vitas podneli su ostavke, koje su većinom glasova usvojene u Narodnoj skupštini. Za vršioca dužnosti generalnog direktora televizije postavljen je Ratimir Vico.⁹¹ Novinar Slavoljub Đukić piše da je upravo Milošević izvršio pritisak na direktora Mitevića da podnese ostavku preko potpredsednika Narodne skupštine Borivoja Petrovića.⁹²

Vuk Drašković je pušten iz pritvora i 12. marta je održao govor pred studentima i drugim građanima na Terazijama. Reкао je da je „Srbija u ovom trenutku kao rascepljena jabuka“ i pozvao je da se Srbija ponovo ujedini. Nakon njegovog govora na Terazije su došli narodni poslanici kako bi saopštili odluke Parlamenta.⁹³ Srpski pokret obnove je organizovao još jedan miting 13. marta na Trgu Republike. Drašković se u govoru zapitao zašto tako mirno i dostojanstveno nije bilo i 9. marta i svu odgovornost za nasilje svalio na vladajuću elitu.⁹⁴

Ministar unutrašnjih poslova Radmilo Bogdanović je podneo ostavku koju je predsednica Saveza studenata Studentskog grada Dragana Topalović pročitala na Terazijama 13. marta uveče. Takođe, najavljeno je da će iz zatvora biti pušteno 107 demonstiranata, čime je organizacioni odbor studenata smatrao da proteste treba okončati pošto su svi zahtevi ispunjeni, što je usvojilo i Nastavno-naučno veće Beogradskog univerziteta.⁹⁵

Protesti na Terazijama su zvanično završeni 14. marta 1991. godine ispunjenjem svih zahteva. Zbog činjenice da su demonstracije bile mirne, one su dobile naziv „plišana revolucija“. Prema istraživanju Instituta za političke studije u Beogradu, neke od karakteristika učesnika ovih protesta su sledeće: demokratska orijentacija, antiautoritarnost, umerena radikalnost u ciljevima, objektivan stav prema samom pokretu, niža spremnost za angažovanje u strankama, sklonost ka alternativnim oblicima organizovanja, strah od građanskog rata...⁹⁶ Studenti su nakon ovih protesta stvorili neformalnu organizaciju Forum Terazijskog parlamenta i najavili su da će nastaviti pritisak na režim i opoziciju, a sve u cilju borbe za demokratiju, toleran-

⁹⁰ *Стенографске белешке Прве седнице Првог редовног заседања 11. и 12. марта 1991. године*, 86–87.

⁹¹ *Isto*, 106–107.

⁹² Славољуб Ђукић, *Између славе и анатеме. Политичка биографија Слободана Милошевића* (Београд: Филип Вишњић, 1994), 176. – Ђукић истиче да је овај уступак за Милошевића био тежак јер му је Митевић близак партијски сарадник од Осме седнице и почетка Милошевићевог успеха.

⁹³ Д. Марић, *н. д.*, 78.

⁹⁴ *9. март. Документи*, 204–205.

⁹⁵ Д. Марић, *н. д.*, 80–81.

⁹⁶ Anđelka Milić i Ljiljana Čičkarić, *Generacija u protestu. Sociološki portret učesnika Studentskog protesta 96/97. na Beogradskom univerzitetu* (Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, 1998), 71–72.

ciju i razum.⁹⁷ Milošević je 20. marta došao u Rektorat Univerziteta u Beogradu da razgovara sa studentima i čuje njihova pitanja, što se takođe može smatrati uspehom ovih demonstracija.⁹⁸

Posledica ovih demonstracija bio je i mirni protest novinara *Politike* 18. marta 1991. zbog uređivačke politike ovog lista. U iznetim zahtevima je, između ostalog, tražena ostavka čitavog rukovodstva na čelu sa direktorom Živoradom Minovićem, kao i nestranački karakter ovog dnevnog lista.⁹⁹

* * *

Kao odgovor na višemesečnu krizu u državi i kulminaciju sa događajima u prvim nedeljama marta, Predsedništvo SFRJ je u funkciji Vrhovne komande održalo sednice od 12. do 15. marta 1991. godine. Glavno pitanje je bio predlog Vrhovne komande o uvođenju vanrednog stanja u državi. Savezni sekretar za narodnu odbranu general Veljko Kadijević je izneo predlog koji je podrazumevao: 1) uvođenje vanrednog stanja u državi i suspendovanje svih zakonskih akata; 2) donošenje odluke o podizanju gotovosti svih oružanih snaga; 3) hitno dovođenje narušenog sistema odbrane zemlje u ustavne okvire i razoružanje svih nelegalnih oružanih sastava; 4) nastavak razgovora o budućem uređenju Jugoslavije i 5) raspisivanje referenduma i donošenje novog Ustava u roku od šest meseci. General Kadijević je kao neke od razloga za ovakav predlog video prisustvo i uticaj stranog faktora, kao i „domaćih kvislinških snaga, ustaških, četničkih, belogardejskih, balističkih, bugarofilskih“, smatrajući da su protivnici države isti kao i tokom Drugog svetskog rata.¹⁰⁰ Međutim, predlog nije prihvatila većina članova Predsedništva i zato se sednica nastavila i 14. i 15. marta kako bi se našao eventualni kompromis. Nakon prvog dana sednice general Kadijević je otišao u Moskvu kako bi saznao od sovjetskog rukovodstva da li NATO ima nameru da napadne Jugoslaviju ukoliko se sprovedu odluke Vrhovne komande i da li bi Sovjetski Savez u tom slučaju štutio Jugoslaviju. General Kadijević je kasnije u svojim memoarima pisao da mu je u Moskvi tada jasno stavljeno do znanja da bi SFRJ u slučaju krize bila prepuštena sama sebi. S druge strane Borisav Jović je u svoj dnevnik zapisao da je od generala Kadijevića dobio informaciju da Sovjeti smatraju da ne postoji mogućnost za intervenciju zapadnih sila.¹⁰¹

Pošto je većina u Predsedništvu glasala protiv predloga, predsednik Jović je podneo ostavku kao vid protesta, kao i Nenad Bućin iz Crne Gore i Jugoslav Kostić iz autonomne pokrajine Vojvodine koji su takođe bili za ovaj predlog. Predsedništvo je izašlo sa saopštenjem da se „opredelilo za primenu političkih sredstava i demokratskog dijaloga između legitimnih subjekata u zemlji i republika“.¹⁰² Saglasnost Predsedništva SFRJ za izvođenje jedinica 9. marta je okuražilo vojni vrh da pokuša

⁹⁷ „Форум Теразијског парламента“, *НИН*, 29. март 1991, 7.

⁹⁸ Videti: Slobodan Milošević, *Od Gazimestana do Ševeningena* (Beograd: Harprom, 2001), 44–55.

⁹⁹ „Порука мирног протеста независних новинара НИП ‘Политика’ јавности Србије“, *НИН*, 29. март 1991, 16.

¹⁰⁰ AJ, 803-365, Strogo poverljivo, Stenografske beleške sa sednice Predsedništva SFRJ u funkciji Vrhovne komande, održane 12. marta 1991, 2–4.

¹⁰¹ K. Nikolić i V. Petrović (prir.), *n. d.*, 379.

¹⁰² *Isto*, 391–392.

da dobije odobrenje i za uvođenje vanrednog stanja. General Kadijević je kasnije pisao da je Štab Vrhovne komande razmatrao i opciju vojnog puča, ali da ona nije prihvaćena, imajući u vidu unutrašnje i međunarodne okolnosti.¹⁰³

Predsednik Srbije Milošević se obratio javnosti 16. marta izjavom da su savezne funkcije blokirane i da je Predsedništvo SFRJ omogućilo stvaranje republičkih armija neuvođenjem mera vanrednog stanja. U svom govoru je podržao ostavku Borisa Jovića i naglasio da je Srbija za očuvanje Jugoslavije.¹⁰⁴

Zaključak

Ubedljiva pobeda SPS-a na izborima u Srbiji uz puno neregularnosti dovela je do velike indignacije kod opozicionih stranaka koje su želele na sve načine da dokažu da su izbori bili nepravedni.¹⁰⁵ Međutim, nakon potpunog trijumfa nad političkim takmacima, mediji naklonjeni vladajućoj stranci nastavili su proces diskreditacije opozicionih stranaka. Propaganda protiv hrvatskog režima u srpskim medijima prelila se i na političke protivnike u Srbiji i tako produbila političku krizu i nakon izbora. Opozicione demonstracije u Beogradu usmerene protiv medijske blokade, pre svega na Radio televiziji Beograd, pretvorile su se u ozbiljan fizički obračun demonstranata i policije koji je rezultirao dvema žrtvama i velikim brojem povređenih zbog činjenice da su demonstracije bile zabranjene. Represivna politika je sprovedena i protiv medija koji nisu protežirali vladajuću stranku. U strahu od dalje eskalacije ove krize, savezne institucije su reagovalе intervencijom jedinica JNA, iako je delovalo da su demonstracije bile zvanično završene. Pored toga, više organizatora protesta je bilo uhapšeno.

Kontinuitet medijske propagande na Radio televiziji Beograd mobilisao je studente iz Studentskog grada na Novom Beogradu. Nakon uspešnog otpora policijskoj represiji, uspeali su da otpočnu višednevne mirne demonstracije u centru grada. Pridružili su im se brojni drugi građani, pevači, glumci, književnici, kao i pojedini političari. Ovi protesti su zvanično imali nestranački karakter, bez obzira na činjenicu što se većina zahteva poklapala sa zahtevima opozicionih stranaka sa mitinga 9. marta. Upravo ovakav karakter ovih protesta je bio jedan od razloga što je vladajuća partija otupila oštricu napada na opoziciju i na kraju popustila i pristala da ispuni zahteve okupljenih studenata. Uspeh studentskih demonstracija se može objasniti i činjenicom da antikomunizam nije bio prisutan u retorici govornika na protestu kao što je to bio slučaj na mitingu 9. marta.¹⁰⁶

Kao što je već rečeno, vladajuća partija je preko prorežimskih medija nastojala da iskoristi atmosferu sve veće konfrontacije na saveznom nivou i tako još više marginalizuje opozicione stranke. Demonstracije u Beogradu i veliko nasilje bili su jedan u nizu događaja koje su pojedini pripadnici vladajuće elite na saveznom nivou

¹⁰³ Вељко Кадиевић, *Против удар. Моје виђење распада Југославије* (Београд: Филип Вишњић, 2010), 152.

¹⁰⁴ Слободан Милошевић, *Прилог историји 20. века* (Београд: Удружење „Слобода“, 2008), 91–93.

¹⁰⁵ Зоран Стојиљковић, *Сва лица опозиције (1990–2015)* (Београд: Vukotić media, 2015), 63.

¹⁰⁶ В. Рибич, *н. д.*, 162.

želeli da iskoriste kao povod za radikalno rešavanje jugoslovenske krize u vidu uvođenja vanrednog stanja. Spremnost srpskih vlasti na kompromis i prihvatanje zahteva opozicije može se tumačiti kao namera da se politička kriza u Srbiji okonča u vreme kada je postojala mogućnost velikih promena na saveznom nivou.

REFERENCE

- AntoniĆ, Slobodan. *Zarobljena zemlja. Srbija za vlade Slobodana Miloševića*. Beograd: Otkrovenje, 1993.
- Dimitrijević, Bojan. *Oklopne jedinice JNA 1945–1992*. Novi Sad–Beograd: Arhiv Vojvodine – Institut za savremenu istoriju, 2024.
- Drašković, Vuk. *Meta*. Beograd: Novosti, 2007.
- Drašković, Vuk. *Ožiljci života*. Beograd: Laguna, 2022.
- Drašković, Vuk. *Podsećanja*. Beograd: Srpska reč, 2001.
- Goati, Vladimir. *Izbori u SRJ od 1990. do 1998. Volja građana ili izborna manipulacija. Dodatak izbori 2000*. Beograd: Centar za slobodne izbore i demokratiju, 2001.
- Guskova, Jelena. *Istorija jugoslovenske krize I*. Beograd: IGAM, 2003.
- Đukić, Slavoljub. *Između slave i anateme. Politička biografija Slobodana Miloševića*. Beograd: Filip Višnjić, 1994.
- Jović, Borisav. *Poslednji dani SFRJ*. Kragujevac: Prizma, 1996.
- Kadijević, Veljko. *Protiv udar. Moje viđenje raspada Jugoslavije*. Beograd: Filip Višnjić, 2010.
- Marković, Mihailo. *Juriš na nebo: sećanja. Knjiga 2*. Beograd: Prosveta, 2008.
- *9. mart. Dokumenti*, Beograd: Srpska reč, 2010.
- Matić, Jovanka. *Televizija protiv birača. Televizijska prezentacija kampanja za parlamentarne izbore u Srbiji 1990–2000*. Beograd: Dobar naslov, 2007.
- Mićunović, Dragoljub. *Život u nevremenu II*. Arhipelag, 2013.
- Milić, Anđelka i Ljiljana Čičkarić. *Generacija u protestu. Sociološki portret učesnika Studentskog protesta 96/97. na Beogradskom univerzitetu*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, 1998.
- Milošević, Slobodan. *Od Gazimestana do Ševeningena*. Beograd: Harprom, 2001.
- Milošević, Slobodan. *Prilog istoriji 20. veka*. Beograd: Udruženje „Sloboda“, 2008.
- Nikolić, Kosta. „Obnavljanje parlamentarnog poretka u Srbiji 1990“. *Tokovi istorije*, br. 2, (2011), 132–152.
- Nikolić, Kosta. *Jugoslavija, poslednji dani: 1989–1992. Knjiga 1, „Svi Srbi u jednoj državi“*. Beograd: Službeni glasnik, 2019.
- Nikolić, Kosta, Bojan Dimitrijević, Srđan Cvetković i Slobodan Gavrilović (prir). *Istorija Demokratske stranke 1989–2009. Dokumenti*. Beograd: Službeni glasnik, 2010.
- Nikolić, Kosta i Vladimir Petrović (prir). *Dokumenta Predsedništva SFRJ 1991 (januar–mart 1991)*. Beograd: Institut za savremenu istoriju – Fond za humanitarno pravo, 2011.

- Petrović, Vladimir. „Uloga medija u učvršćenju vlasti Slobodana Miloševića“. *Istorija 20. veka*, br. 2 (2013), 183–204. DOI: <https://doi.org/10.29362/ist20veka.2013.2.pet.183-204>
- Radulović, Dušan i Nebojša Spaić. *U potrazi za demokratijom*, Beograd: Dosije, 1991.
- Ribić, Vladimir. *Politička mobilizacija u Srbiji od 1987. do 1992. godine*. Beograd: Arhipelag, 2023.
- Stojiljković, Zoran. *Sva lica opozicije (1990–2015)*. Beograd: Vukotić media, 2015.
- Vasić, Miloš. „Predgovor“ u: *9. mart 1991*. Beograd: K.A.M.E.N.K.O, 1991, 3–8.
- Vasiljević, Aleksandar. „Štit“. *Akcija vojne bezbednosti. Dnevničke beleške operativca*. Beograd: IGAM, 2012.
- Vudvord, Suzan. *Balkanska tragedija. Haos i raspad posle hladnog rata*. Beograd: Filip Višnjić, 1997.

THE PROTESTS OF THE SERBIAN OPPOSITION DURING THE YUGOSLAV CRISIS IN MARCH 1991

Miloš Jovanović, MA*

Summary

The opposition protests in Belgrade in the first half of March 1991 were organized by the main opposition parties against the propaganda by the Radio Television of Belgrade. This propaganda was about the alleged collaboration between the Serbian opposition party and the enemy regime in the Republic of Croatia. This was the continuation of the bad reporting against the political opposition after the first multi-party elections in 1990. The protests on the 9th of March 1991 were followed by violent clashes and a conflict between the police and protesters. The reason for this situation was the fact that these protests were forbidden. In the night, the Yugoslav army intervened, which was ordered by the Presidency of Yugoslavia. The continuation of the propaganda against the opposition was the main reason for the mobilization of students from Belgrade University. They had protests in the city centre for the next 4 days. The ruling party accepted their demands after three days, regardless of their demands being similar to the requirements of the opposition parties on the 9th of March. These protests happened during the Yugoslav crisis and the beginning of disintegration of the state. The Presidency of Yugoslavia tried to use these events and the conflict in the Croatian city of Pakrac between Serbs and Croats, seven days before the Belgrade protests, to declare a state of emergency. But they didn't have the majority to implement it.

KEYWORDS: 9th of March 1991, opposition, Presidency of Yugoslavia, Slobodan Milošević, Vuk Drašković, Radio Television of Belgrade, student protests

* Junior Research Assistant, Grantee of the Ministry of Science, Technological Development and Innovation, Institute for Contemporary history, Belgrade, Republic of Serbia
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-5883-3511>; E-mail: milosjovanovic2601@gmail.com